

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1949

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΕΠΕΙΤ' ΑΠΟ ΕΙΚΟΣΙ ΧΡΟΝΙΑ

ΨΥΧΑΡΗΣ

Είκοσι χρόνια μας χωρίζουν από το θάνατο του μεγάλου γλωσσικού επαναστάτη κι' έθνικού πνευματικού αναμορφωτή Γιάννη Ψυχάρη. Ανασκοπώντας κανείς τη ροή των χρόνων αυτών που τὰ σφράγισαν τόσα καταπληκτικά γεγονότα και τὰ χαρακτήρισαν δοξασμένα ανεβάσματα και σκοτεινά κατακυλίσματα από τὰ πιο συναρπαστικά της ελληνικής ιστορίας, αναλογίζεται με κάποια θλίψη κι' ανησυχία την απουσία της έκδηλωσης ενός «συνεχούς ενδιαφέροντος» γύρω από τὸ μεγάλο πνευματικό και λογοτεχνικό κεφάλαιο που αντιπροσωπεύει και συνοψίζει τὸ θρυλικό όνομα Γιάννης Ψυχάρης. Ἐν ἐξαιρέσει κανείς τὸ πανηγυρικό και μελετητικό τεύχος της «Νέας Ἑστίας» (Νοέμβριος 1939) για τὰ πενήντάχρονα του Δημοτικισμού, τὸ πλατὺ δοκίμιο του κ. Χάρη με τὸν τίτλο «Νέοι προσανατολισμοί» (βλ. «Κρίσιμη Ὁρα»), κάποια σποραδικά, ἔδω κι' ἐκεῖ σχόλια δίχως ξεχωριστή σημασία και τὴ σειρά των διαλέξεων για τὸν Ψυχάρη που ἔκαμε πέρσι στὸ «Ἀθηναίο» ὁ κ. Μανώλης Κριαρᾶς, τὸ μεγάλο αὐτὸ θέμα δὲν ἐνσωματώθηκε στὰ συνεχῆ ἐνδιαφέροντα της πνευματικής μας ζωῆς με τρόπο οὐσιαστικό. Στὸ διάστημα των εἴκοσι χρόνων που πέρασαν, κανένα από τὰ προβλήματα και τὰ ζητήματα που συνυφάνθηκαν με τὴ ζωῆ, τὸ ἔργο, τὸ κήρυγμα και τὴν πνευματικὴ συνεισφορά του Ψυχάρη δὲν ἔπαψαν νὰ ἔχουν μιὰ καιρία σημασία για τὸ παρὸν και τὸ μέλλον του ἑλληνισμού. Προβλήματα γλωσσικά, λογοτεχνικά, εκπαιδευτικά, ἰδεολογικά. Μὰ συμβαίνει κάτι παράξενο: Τὰ προβλήματα αὐτά, «τίθενται» κι' ἐξετάζονται κάθε τόσο, λύνονται, περιπλέκονται ἢ παραμερίζονται «ἐρήμην» Ἐκείνου που σαράντα ὀλόκληρα χρόνια τὰ ἔθετε, τὰ διαμόρφωνε, τὰ χειρίζονταν, και κάποτε μάλιστα, τὰ προσωποποιούσε με τὸν πιο ἀποκλειστικό τρόπο. Θάλεγε κανείς, πὼς ὁ θάνατος του μεγάλου επαναστάτη που τόση συγκίνηση και τόσες αὐθόρμητες πνευματικὲς ἐκδηλώσεις προκάλεσε όταν μαθεύτηκε, ἦταν ὁ τελευταῖος, ὁ ἐντυπωσιακότερος βρόντος μιᾶς ἐπικῆς πνευματικῆς μάχης — ἢ στερνὴ και ὑποβλητικὴ κανονιά μέσα στὴν παταγώδη γλωσσικὴ σύρραξη που ὁ ἴδιος διεύθυνε με ἀπα-

ράμιλλο θάρρος, με ἀλύγιστη πίστη και με ἀκατεύναστη ὄρεξη για τὴν τελειωτικὴ, τὴν ἀπόλυτη νίκη του Δημοτικισμού. «Τότε θὰ γίνουμε ἄνθρωποι — ἔγραφε σ' ἓνα από τὰ τελευταῖα του κείμενα — όταν ἀντὶς «Δημοσία Ὑπηρεσία» θὰ λέμε «Δημόσια Περσία». Πάνω σὲ μιὰ τέτοια στιγμή γλωσσικῆς και γραμματικῆς ἀκαμψίας που ἔκαμε ὥστε τὸ 1888 νὰ μὴ διαφέρει καθόλου από τὸ 1929, ὁ μεγάλος Ψυχάρης ἔκλεισε τὰ μάτια του. Μιὰ ἀκόμη ἐκτυφλωτικὴ λάμψη, ἓνα συγκλονιστικό τράνταγμα του πνευματικού κορμού της Ἑλλάδας του 1929, κι' ἀμέσως ἔπειτα, — ἐκτὸς από τίς ἐξαιρέσεις που ἀναφέραμε — μιὰ καταθλιπτικὴ σιωπὴ γύρω από τὸν τάφο του και τὸ ἰδεατό του ἀγαλμα. Σὰ νὰ μὴν ἔζησε ποτέ ὁ Ψυχάρης. Ἡ, σὰ νὰ μὴν τὸν εἶχε πλέον ἀνάγκη τὸ Ἔθνος, σὰ νὰ μὴν ἤθελε ν' ἀναφέρει πιά μήτε τ' ὄνομά του — ἀφοῦ ὅμως πρῶτα τὸν ἀπορούφηξε ὀλόκληρο, τὸν ἔλυωσε, τὸν κατανάλωσε μέσα στη μεγάλη φλόγα του πνευματικού ξαναγεννημένου του. Κι' ἦταν μιὰ φλόγα που ὁ ἴδιος ὁ Ψυχάρης τὴν εἶχε ἀνάψει, συντηρώντας τὴν σαράντα ὀλόκληρα χρόνια, και δίνοντας από τὴν προσωπικότητά του τὰ πάντα — ἀκόμη κι' ὅ,τι πιο ἀχρηστο ἢ πιο ἀρνητικό εἶχε.

Οἱ ὁμοῖδεάτες του οἱ συναγωνιστές του, οἱ μαθητές του, τὰ νεώτερα βλαστάρια του δημοτικισμού, ὅσοι, τέλος, βρῆκαν στρωμένο τὸ δρόμο και περπάτησαν, σὰ νὰ κουράστηκαν νὰ τὸν κοιτάζουν με θαυμασμό στὰ μάτια και νὰ μιλοῦν για Κεῖνον, μελετώντας με προσοχὴ τὰ ἐπιστημονικά και τὰ λογοτεχνικά του κείμενα. Οἱ ἀμείλικτοι κι' ἀδιανόητοι γλωσσικοί του ἀντίπαλοι, θρονιασμένοι στὰ Πανεπιστήμια και στὴν Ἀκαδημία, προτίμησαν νὰ τὸν λησμονήσουν, νὰ τὸν ἀφήσουν ἡσυχο στὸ θαλασσοβρεχτο νησιώτικο τάφο του — ἴσως ἐπειδὴ βρῆκαν πὼς ἦταν πιο ἀποτελεσματικό και πιο ἔξυπνο νὰ κατασιρέφουν τοὺς καρπούς του δημοτικισμού και με κάθε μέσο νὰ ἐμποδίζουν τὴ συνέχειά του. Κι' ὅμως, οἱ δεκάδες τῶν τόμων του Ψυχάρη — βιβλία της γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης και της καθαρῆς λογοτεχνίας — εἶναι ἔδω, μπροστὰ μας, ἀδιάβαστα από τοὺς νέους, ἀμελέτητα,

άσχολίαστα. Κι' ή παρουσία του, έτοιμη πάντα να γεμίσει τή μνήμη μας, μόλις τήν έπικαλεστούμε. 'Ακόμη κι' έμείς που δέ ζήσαμε τόν Ψυχάρη με κάποια συνείδηση τής άμεσης παρουσίας του παρά μονάχα στα τελευταία πέντε χρόνια τής ζωής του, τόσο πολύ είχαμε έπηρεαστεί από τό κήρυγμά του, τήν όρμή του, τήν πίστη του και τά φωτεινά του λόγια, ώστε νομίζαμε πώς ό Ψυχάρης ήταν ένας δάσκαλός μας στό Γυμνάσιο κι' ένας καθηγητής μας στό Πανεπιστήμιο. Κι' όμως, ύστερα από τό φθινόπωρο του 1929, άπλώθηκε γύρω από τόν Ψυχάρη μία σιωπή που είναι χειρότερη από τήν άρνηση — γιατί είναι ή λησμονιά.

Ή μεγάλη σιωπή τής άδιαφορίας, που λίγο ή πολύ, όλοι μας σχεδόν τήν κρατήσαμε, και μάλιστα τόσο συκρατητά, ώστε σήμερα, τό φθινόπωρο του 1949, να μήν έχουμε ν' αναφέρουμε μήτ' ένα βιβλίο σφαιρικό, που να μάς δίνει παραστατικά και κριτικά τόν Ψυχάρη στό έργο του, στη ζωή του, και στη γενικώτερη σημασία του για τό σύγχρονο έλληνικό πολιτισμό. Ή εξήγηση του φαινομένου αυτού, δέν είναι δυνατό να έπιχειρηθεί στα σύντομα όρια ενός άρθρου.

Όμως, είναι φυσικό να συλλογίζομαστε πώς μία και κύλησαν τόσα χρόνια σιωπής γύρω από τόν μεγάλο Έλληνα, μπορεί να περάσουν άλλα τόσα, χωρίς να έπιχειρηθεί και να πραγματοποιηθεί μία δίκαιη και συστηματική κριτική έπαναφορά του στό δημιουργικό παρόν τής πνευματικής μας ζωής. Βέβαια, άπαραίτητη προϋπόθεση για μία τέτοια άποκατάσταση, είναι και μία πλήρης επανέκδοση του όλου Ψυχάρικου έργου, συντροφεμένη από μία υπεύθυνη κι' έπιστημονική βιβλιογραφία—κράγμα που δέν είναι εύκολο να πιστέψουμε πώς θα γίνει στις ήμέρες μας. 'Ωστόσο, ό καθένας για λογαριασμό του, θα μπορούσε σήμερα να διατυπώσει, έστω και σε λίγες γραμμές, τά όσα συλλογίζεται ή αισθάνε-

ται για τόν Ψυχάρη, είκοσι χρόνια ύστερα από τό θάνατό του.

Ι. Νομίζουμε, πώς κανείς σύγχρονος λολοτέχνης ή σοβαρός πνευματικός άνθρωπος, δέν άρνιέται στόν Ψυχάρη τό ρόλο ενός μεγάλου έθνικού 'Οδηγοῦ κι' ενός πνευματικού αναμορφωτή, που με μία και μόνο γροθιά γκρέμισε τά τείχη τής πνευματικής μας σκλαβιάς, άνοιξε τό δρόμο τής νέας 'Ελλάδας προς τή ζωή και τήν αναγέννηση, κι' έστησε στό δρόμο αυτό δείχτες που και τώρα δείχνουν με γράμματα όλοκάθαρα προς ένα έλπιδοφόρο, κι' άπληροίαστο άκόμη από τόν έλληνισμό, μέλλον. 'Ο Ψυχάρης μάς άνάγκασε να γνωρίσουμε τόν άληθινό

έαυτό μας και τις πραγματικές δυνατότητές μας για μία πνευματική δημιουργία, ισάξια με τις δοξασμένες προγονικές. 'Ο τίτλος του «Δάσκαλου» που του χάρισαν οι πρώτοι του μαθητές, για πρώτη φορά άποχτησε τή σωστή νεο ελληνική του σημασία. Στο σημείο αυτό, δέν έκδηλώθηκε ως τώρα καμιά διαφωνία—και κατά συνέπεια, καμιά πλάνη ή άδικία δέ σκιάζει τ' όνομά του και τόν τάφο του. Για τόν Ψυχάρη — 'Οδηγό και Δάσκαλο, δραμα-

ΚΩΣΤΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ

ΨΥΧΑΡΗΣ

τιστή μάς νέας πνευματικής 'Ελλάδας που θ' ανήκει πιά στόν έαυτό της και όχι στους προγόνους της, όργυτόμο τής περιφρονημένης κι' άδούλευτης λαϊκής γλώσσας και φανατικό προπαγανδιστή τής ιδέας πώς ό Λαός με τή ζωή του, τή γλώσσα του και τά έθιμά του πρέπει νά ναι ή 'Αρχή και τό Τέλος κάθε μας έκπολιτιστικής προσπάθειας, για τόν Ψυχάρη αυτόν γράφτηκαν τόσα πολλά, ώστε θάταν όλοτέλα περιττό να επέκταθούμε κι' έμείς περισσότερο και να επαναλάβουμε τά ίδια. Δάσκαλος, ό πρώτος μεγάλος Δάσκαλος του Νέου Έλληνισμού, θα μείνει για πάντα ό Ψυχάρης. Και για όσους συλλογίζονται με πόνο τά πνευματικά μας πράγματα, τό άνάστημα του Ψυχάρη-Δάσκαλου

όλοένα και μεγαλώνει, καθώς βλέπουν όλο-γυρά τους κι' αίσθάνονται μέσα τους τόν πονετικό αντίκτυπο τής πνευματικής αναρχίας και τής λογοτεχνικής αναξιότητας που χαρακτηρίζει τις πιο πολλές εκδηλώσεις μας στον τομέα των γραμμάτων. Ἡ περίπτωση τοῦ Ψυχάρη, μᾶς κάνει όλους νά νοσταλγοῦμε τὸ φανέρωμα ἑνὸς νέου πνευματικοῦ ὁδηγοῦ, πού μὲ νέα συνθήματα καὶ μὲ καινούρια μέσα, θὰ συγκέντρωνε γύρω του τις λανθάνουσες πνευματικές δυνάμεις τοῦ ἔθνους καὶ θὰ τις ὁδηγοῦσε σὲ μιὰ νέαν ἀκμή. Ἐνας τέτοιος ὁδηγός, γίνεται ἀμέσως ἓνα καθολικὸ μέτρο ἀξιών—κι' αὐτὴ τῆ στιγμή, μᾶς λείπουν τὰ πάντα, μέτρα, συνθήματα, παρορμήσεις. Οἱ λιγοστές ἐξαιρέσεις, περισσότερο ἀκόμη θαυμαστές γιὰ τὸ παράδοξο νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ «συμβιῶν» μὲ τέτοιους καιρούς, δὲν εἶναι κατανοητές παρὰ μονάχα ἀπὸ λίγους· ἀπὸ ὅσους ἐξακολουθοῦν ἀκόμη νὰ «ρωτοῦν γιὰ τὴν ποιότητα». Οἱ ἐξαιρέσεις αὐτές, δὲ λειτουργοῦν στὰ κέντρα, μὰ στ' ἀπόκεντρα τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς. Κάποτε, ἀσφαλῶς, θ' ἀναγνωριστοῦν πὼς ἦταν τὰ μόνια πραγματικὰ κέντρα πού εἶχε ἡ ἐποχὴ μας—μὰ πρὸς τὸ παρόν, στὰ ὑποτιθέμενα «κέντρα», βασιλεύουν ἡ σκοτεινὰ γρά, ἡ φθορά, ἡ συναλλαγὴ καὶ ἡ λογοτεχνικὴ ἀναξιότητα. Σήμερα, νόμος τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς, κατάντησε νά ναι τὸ «όλοταχὼς μέσα στὴ λάσπη». Κατὰ συνέπεια, ὅσοι αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη ἑνὸς πνευματικοῦ καὶ καλλιτεχνικοῦ, ὄχι ξαναγεννημοῦ, μὰ τουλάχιστον ζωογόνου ἀναβρασμοῦ, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ παραβλέψουν τὸν Ψυχάρη, πού στέκεται ἐκεῖ, στὴν κορυφὴ τῆς ἰδέας, σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ πιο ζωντανὰ σύμβολα «πνευματικῆς ἀνόδου» πού ἀνέδειξε στὴ διαδρομὴ τοῦ ὀ Ἑλληνισμοῦ.

II. Διαφωνίες λογῆς γύρω ἀπὸ τὸν Ψυχάρη, ἀρχίζουν ν' ἀναπτύσσονται καὶ νὰ διακλαδώνονται σταθερὰ στὶς ἀκόλουθες συγκεκριμένες περιοχὲς τῆς πολλαπλῆς του δραστηριότητος: α) Στὸν τομέα τῶν θεωρητικῶν καὶ γραμματικῶν γλωσσολογικῶν τῶν ἀπόψεων. β) Στὴν περιοχὴ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀπόψεων αὐτῶν ἀπὸ τὸν ἴδιον. Καὶ γ) στὸν τομέα τῆς καθαρὰ λογοτεχνικῆς του δημιουργίας. Ὅλες αὐτές οἱ διαφωνίες, ἐπλάσαν μὲ τὸν καιρὸ μιὰ ὁμίχλη, πού, ἄλλοῦ πιδ ἀραιὴ κι' ἄλλοῦ πιδ πυκνὴ, ζῶνει τὸ πρόσωπο τοῦ Ψυχάρη καὶ μᾶς τὸ παρουσιάζει θαμπό. Εἶναι σὰν ἓνα τεράστιο ἄγαλμα, πού ὅσο κι' ἂν ἀπομακρυνθοῦμε ἀπ' αὐτό, τὸ βλέπουμε, δίχως ὁμως νὰ ξεχωρίζουμε τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου. Ἀπὸ τὰ 1920, κυρίως, κι' ἔπειτα, ἓνας ψίθυρος ὀλοένα καὶ πιδ αἰσθητός, προερχόμενος ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ στρατόπεδο τοῦ μαχητικοῦ δημοτικισμοῦ πού εἶχε γιὰ ἀρχηγό του τὸν Ψυχάρη, ἄρχισε νὰ κυκλοφορεῖ, νὰ ἐπιβάλλεται στὶς συνειδήσεις πολλῶν καὶ νὰ διατυπώνεται στὴν ἀκόλουθη γενικὴ ἄποψη:

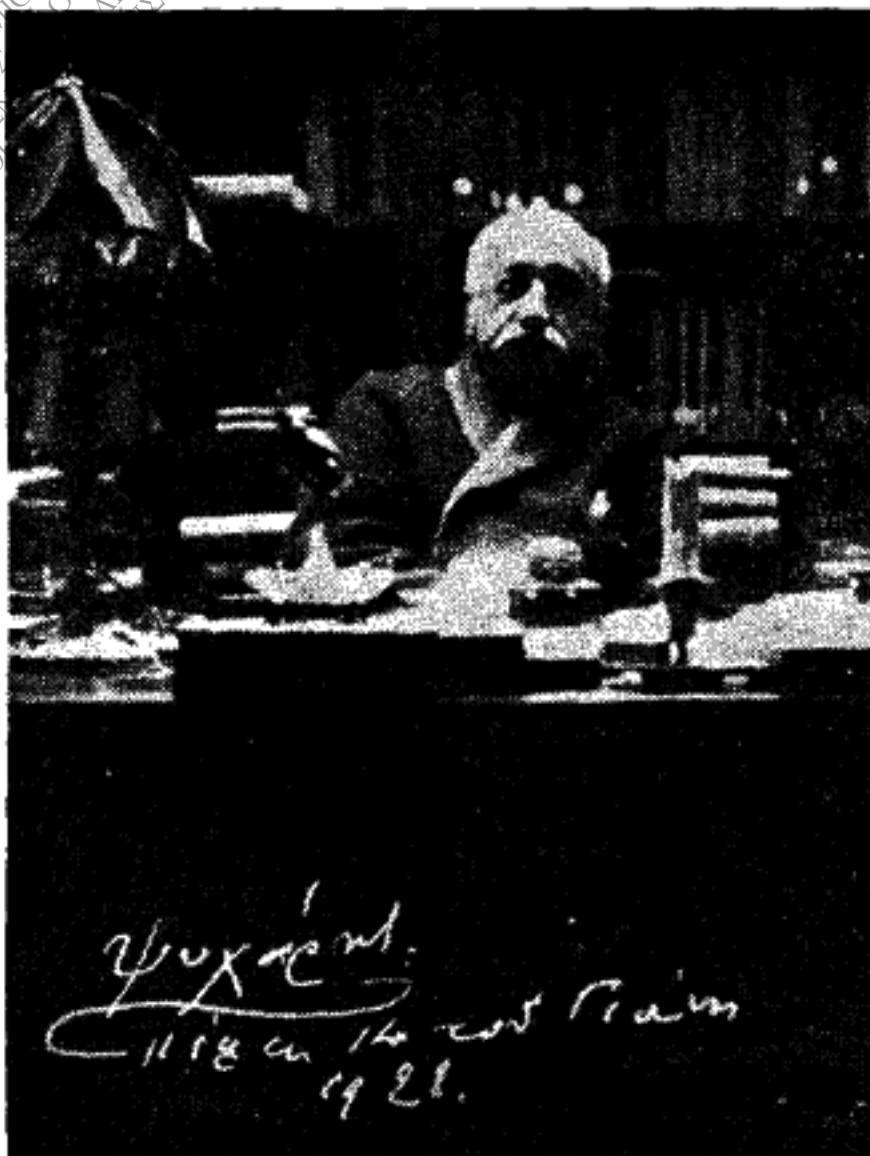
Ὁ Ψυχάρης, ἂν καὶ ξεστόμισε θαρρετὰ τὴ μεγάλη ἀλήθεια πὼς ἡ Ἑλλάδα ἂν θέλει νὰ ζήσει, νὰ προκόψει πνευματικὰ καὶ νὰ πάρει μιὰ ἀξία θέση ἀνάμεσα στοὺς πολιτισμένους λαούς, πρέπει νὰ ἀγκαλιάσει ὀλοκληρωτικὰ τὴ ζωντανὴ τῆς γλώσσα καὶ νὰ τινάξει ἀπὸ πάνω τῆς ἀκόμη καὶ τὸ παραμικρότερο ἴχνος τοῦ λογιωτατισμοῦ, ὁ ἴδιος, ζώντας πάντα μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, δὲ μπόρεσε νὰ διαμορφώσει μέσα του ἓνα φυσικὸ, ἓνα σωστὸ συναίσθημα (ὄχι ἄποψη πιδ) τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς πραγματικότητος. Δὲν ὑπελόγισε ὅσο ἔπρεπε τὸ πέρασμα ἀρκετῶν ζωντανῶν στοιχείων τοῦ λογιωτατισμοῦ στὶς ἀρτηρίες τῆς λαϊκῆς γλώσσας. Ἀκόμη κι αὐτὴ τὴ δημοτικὴ, δὲν τὴ ζοῦσε ἀδιάκοπα, δὲν τὴν ἄκ ο υ ε μέσα του, μὰ τὴ στοχαζόνταν περισσότερο καὶ τὴ δούλευε ἐγκεφαλικά. Τὰ γεγονότα αὐτά, τὸν ἔκαμαν νὰ παραβλέψει τὴν οὐσιαστικὴ φύση τῆς δημοτικῆς καὶ νὰ ὑπερτιμήσει παραμορφωτικὰ κι' ἐπιζήμια τὴν τυπικὰ γραμματικὴ μορφή τῆς σὲ βάρος τῆς αἰσθητικῆς τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἑλληνικῆς φυσικότητῆς τῆς. Ἐτσι, μολονότι ὁ ἴδιος δίδαξε πὼς ἡ γλώσσα ἑνὸς λαοῦ εἶναι μιὰ πραγματικὴ ζωντανὴ, ρευστὴ κι εὐπλαστῆ σὰν τὴν ἴδια τὴ ζωὴ κι ἀδιάκοπα ξετυλίγεται καὶ διαμορφώνεται σύμφωνα μὲ τοὺς ἑκάστοτε ρυθμούς καὶ τὰ λογῆς περιστατικὰ τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς ζωῆς τοῦ λαοῦ, προσωπικά, —γράφοντας δηλαδὴ ὁ ἴδιος—δὲν ἐφάρμοσε πέρα γιὰ πέρα τὸν σωστὸ αὐτὸ κανόνα πού στάθηκε ἡ βάση τοῦ πολέμου τοῦ κατὰ τοῦ λογιωτατισμοῦ. Χτυπώντας τὴν καθαρεύουσα σὰ γλώσσα νεκρὴ (ἐπειδὴ ἦταν ἀνεξέλιχτη καὶ δὲν εἶχε μιληθεῖ ποτὲ ἀπὸ τὸ λαό) τῆς ἀντέταξε μιὰ ἄλλη γλώσσα, ὑποταγμένη κι αὐτὴ σ' ἀλύγιστους γραμματικούς κανόνες, δογματικὰ τυποποιημένη μιὰ γιὰ πάντα. Κι ἐνῶ στὰ σαράντα χρόνια τῆς γλωσσικῆς ἐπαναστατικῆς δράσης καὶ διδασκαλίας τοῦ Ψυχάρη, ἡ δημοτικὴ ἀναπτύχθηκε ἀκολουθώντας καὶ στὸ γραπτὸ καὶ στὸν προφορικὸ λόγο ἓνα φυσιολογικὸ ξετύλιγμα, ὁ ἴδιος, γράφοντας τὴ δημοτικὴ, ἔμεινε δέσμιος τῆς ἀπόλυτα λογικῆς καὶ τυραννικῆς γραμματικῆς του. Καὶ μιὰ πού δὲν ἔζησε τὴ ζωντανὴ ζωὴ τῆς Ἑλλάδας—ἄρα καὶ τὴ γλώσσα πού ἔγραφε—μῆτε ἦταν κι ὄλας γεννημένος γιὰ λογοτέχνης ἢ γιὰ ποιητῆς ὅπως τόσο τὸ θέλησε καὶ τὸ πάσχισε γράφοντας πολυάριθμα ἔργα, ἦταν φυσικὸ, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπικράτηση τῆς πραγματικῆς δημοτικῆς, νὰ μὴν πολυενδιαφέρουν καὶ νὰ μὴν πολυδιαβάζονται τὰ ὀγκώδη πεζογραφήματά του. Αὐτό, μὲ δυὸ λόγια, εἶναι τὸ περιεχόμενο τοῦ ἐπικριτικοῦ ψίθυρου γιὰ τὸν ὀποῖο μιλήσαμε, καὶ πού, κατὰ κανόνα, συνοψίζει τὴ γενικώτερη κριτικὴ στάση πολλῶν συγχρόνων ἀπέναντι στὸν Ψυχάρη.

Εἶναι ἄραγε ἀπόλυτα δίκαιος ὁ ψίθυρος αὐτός τῆς «συμπαθοῦσης ἐπικριτικῆς» πού

παραδέχεται συνολικά τή μεγαλοσύνη του Ψυχάρη και του άρνιέται τήν επί μέρους άξία, φτάνοντας μάλιστα κάποτε ώς τώ σημείο νά υποστηρίξει πώς ή επίδραση του Ψυχάρη ήταν επίζημια γιά τούς συγχρόνους του και τούς νεωτέρους; Νομίζουμε πώς όχι. Ασφαλώς, είναι άπόλυτα σωστές οι διαπιστώσεις πώς ό Ψυχάρης, θυσίαζε, κάποτε — και κάποτε μάλιστα συχνά — τήν αισθητική τής γλώσσας στην κείρια άνάγκη ν' άποκτήσει ή «νεαρή» δημοτική τή δική της, ένιαία και σωστή γραμματική, μιá γραμματική διαρθρωμένη σύμφωνα με τούς τύπους τής ίδιας τής δημοτικής. Τά κείμενά του, είναι σφραγισμένα από τώ ύφος και δεμένα από τις άλυσσίδες μιáς γραμματικής πέρα γιά πέρα δημοτικής πού δέ μπόρεσε όμως νά κατανικήσει και νά διώξει από μέσα μας τις ζωντανές και άφομοιωμένες επιβιώσεις τής καθαρεύουσας. Κι' έτσι, στά σημεία αυτά πού ή γραμματική τής ψυχαρικής γλώσσας νικιέται από τις επιβιώσεις του λογοτατισμού, γεννιούνται αυτόματα μέσα μας αι αιτιάσεις τών «γλωσσικών υπερβολών του Ψυχάρη». Πραγματικά, τώ γραμματικό Δόγμα, τόν έκαμε νά μή βλέπει ή νά παραμερίζει τήν άλήθεια πώς έχει και τώ αισθητικό Δόγμα ίσα δικαιώματα στη χρήση μιáς γλώσσας και τόν άνάγκαζε συχνά νά έξαρτά τήν αισθητική τής έκφρασης του από τή σκοπιμότητα τής γραμματικής όρθοδοξίας. Μολαταύτα, πρέπει νά φυλαχτοῦμε από τώ νά αναγάγουμε τις σωστές αυτές διαπιστώσεις σέ γενικώτερα συμπεράσματα σαν κι' αυτά πού ισχυρίζονται πώς ό Ψυχάρης δέ διαβάζεται και πώς ή γλωσσική του επίδραση έβλαψε. Δέ νομίζουμε σωστή τήν άποψη πώς ό Ψυχάρης γκρέμιζε με τώ άριστερό του χέρι ό,τι έχτιζε με τώ δεξί του. Πώς ό έφαρμοστής βρισκόταν σ' αντίφαση με τώ θεωρητικό. Πώς ό λογοτέχνης

διέψευδε τώ γλωσσολόγο. Ό Ψυχάρης, λογοτέχνης θετικός, πραγματιστής και άνοιχτομάτης, νους έπιστημονικός και κριτικός, πολύ τετράγωνος, πολύ όγκώδης, βάρβαρος ίσως γιά μιá θηλυκά έκλεπτυσμένη ποιητική αίσθηση του έντεχνου λόγου, λάτρευε τήν τάξη του λόγου, τήν εύρυθμία, τήν ακρίβεια στη διατύπωση του νοήματος και τήν χεροπιαστή αρχιτεκτονική τής έκφρασης. Δέ μπόρουσε λοιπόν νά αισθανθεί και νά γράψει τή δημοτική σαν αυτόνομη κι' ανεξάρτητη γλώσσα πού έπαρκει στον έαυτό της,

παρά μονάχα με τά χαρακτηριστικά αυτά, πού όμως, άπαιτούσαν τή λειτουργία μιáς άνάλογης γραμματικής. Άρα, έφ' όσον στη θέση τής γκρεμισμένης καθαρεύουσας θά έστηνε μιάν άλλη οργανωμένη γλώσσα, ήταν φυσικό και σωστό νά δώσει ό Ψυχάρης κυρίαρχη σημασία στην προϋπόθεση ότι μιá έπαρκής σύγχρονη γλώσσα, δέ μπορεί νά λειτουργεί γραμματικά άσχημάτιστη και πρωτόγονα άναρχούμενη. Πώς γράφονταν ή δημοτική πριν από τώ «Ταξίδι» του Ψυχάρη; Στά χρόνια εκείνα τής τυραννικής μονοκρατορίας του καθαρευουσιανισμού, ή δημοτική, μόλις τολμούσε νά ξεμυτίσει σέ μερικά ποιήματα νέων, δειλή, άσυστηματοποίητη, τρεμο-

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ
στο γραφείο του τώ 1928.

περπάτητη, άρρυθμη, άκατέργαστη, στολισμένη με άφθονη καθαρεύουσα, δίχως κανέναν όρίζοντα μπροστά της, δίχως καθόλου νά δείχνει πώς σέ λίγα χρόνια θά ξετυλιγόταν στη γλώσσα τών «Σκαραβαίων» του Γρυπάρη και τής «Φλογέρας του Βασιλιά» του Παλαμά. Κι' αυτόν τόν όρίζοντα πού δέν είχε μπροστά της ή προψυχαρική δημοτική, τόν όραματίστηκε και τόν ξεσκέπασε μονομιáς ό Ψυχάρης, έπειδή λαχτάρησε νά δώσει στη νέα δημοτική, τώ ύφος και τώ περπάτημα μιáς τέλειας, μιáς όργανικά άνεπτυγμένης, μιáς «αυτόρκους» γλώσσας, ίκανής ν' άνταποκριθεί σέ κάθε

ἀπαίτηση τοῦ λόγου τῆς τέχνης καὶ τοῦ στοχασμοῦ. Καὶ φυσικά, μιὰ τέτοια γλώσσα, δὲ θὰ μπορούσε μήτε στιγμή νὰ ὑπάρξει, δίχως τὴν ἀπόλυτα δική της γραμματική. Τὸ κατάλαβε αὐτὸ ὁ Ψυχάρης κι' ἀκολούθησε τὸ μόνο σωστὸ δρόμο ποῦ ἔπρεπε. Ἄλλωστε, δὲν εἶχε νὰ διαλέξει, γιατί ἡ παραμικρὴ ὑποχώρηση, θὰ στεροῦσε τὴν ἐξόρμησή του ἀπὸ κάθε ἰδεολογικὸ γόητρο· δὲ θὰ τaráζονταν τὰ κοιμισμένα νερά, κανεὶς δὲ θὰ ἐνοιωθε τὴν ἀνάγκη πολεμῶντας ἀμείλικτα τὸν λογιότατισμὸ νὰ στραφεῖ μὲ πάθος πρὸς τὸ λαὸ — κι' ἡ πνευματικὴ μας ἀναγέννηση, ἡ θὰ καθυστεροῦσε πολὺ ἀκόμη, ἡ δὲ θὰ πραγματοποιοῦνταν ποτέ, ἡ θάταν κάτι ὀλότελα διαφορετικὸ, ποῦ φυσικά, δὲ μπορούμε νὰ τὸ φανταστοῦμε. Ἄν ὁ Ψυχάρης ἐεκινούσε μὲ τοὺς ἐνδοιασμοὺς καὶ μὲ τὶς ὑποκειμενικὲς γλωσσικὲς λεπταισθησιές ποῦ θὰ τὸν θέλαμε ἐμεῖς σήμερα προικισμένον, δὲ θὰ μᾶς ἔδινε τὸ «Ταξίδι». Καὶ τὸ βιβλίο αὐτό, μ' ὅλα ὅσα μπορεῖ κανεὶς σήμερα νὰ τοῦ παρατηρήσει, ἦταν, γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἕνας ἀπροσδόκητος θρίαμβος τῆς «αὐτόνομης δημοτικῆς», θρίαμβος γραμματικὸς μαζὺ κι' ἐκφραστικὸς, γλωσσοπλαστικὸς καὶ πνευματικὸς. Ἰδέα καὶ πράξη, σφιχτοζευγαρωμένες στὴν ἐντέλεια. Τὸ «Ταξίδι», ἔπεισε τοὺς νέους λογοτέχνες τοῦ 1890, πὼς μπορούσε νὰ ὑπάρξει, πὼς ὑπῆρχε κι ὅλας «ἔτοιμη» μιὰ τέλεια, μιὰ πλούσια, μιὰ παραστατικὴ καὶ πολύχυμη δημοτικὴ γλώσσα — καὶ πίσω ἀπὸ τὴ γλώσσα, ἕνας ζωντανὸς λαὸς, πανάρχαιος καὶ μοντέρνος μαζὺ, ποῦ ζητοῦσε ἐπὶ τέλους νὰ ἐκφραστῆ καὶ νὰ δημιουργήσῃ τὸν πολιτισμὸ του μὲ τὰ δικά του τὰ ὑλικά. Ἡ ἀντίδραση τοῦ λογιότατισμοῦ πρὸς τὸ «Ταξίδι» ὅσο κι' ἂν φαίνεται σὲ μερικοὺς πὼς δημιούργησε ἕνα ἐπικίνδυνο ἐνδοφυλετικὸ χάσμα, κατὰ βάθος βοήθησε τὶς νέες πνευματικὲς δυνάμεις νὰ τοῦ καταφέρουν θανάσιμα χτυπήματα. Γιατί ὁ λογιότατισμὸς, ποτέ δὲν ὑποχώρησε μόνος

του. Ἀντίθετα, ἐκμεταλλεύεται κάθε ὑποχώρηση δική μας γιὰ νὰ μᾶς ἐξουθενώσει. Ἔτσι, ἡ ἀντίδραση τοῦ λογιότατισμοῦ στὴ γλωσσικὴ ὀρθοδοξία τοῦ «Ταξιδίου», ἔκαμε λαμπρότερη τὴ γοητεία του καὶ πῖο ἀκατανίκητη τὴν πολλαπλὴ πειθῶ του. Κι' ἔτσι, ἀποχτήσαμε «γλώσσα». Καὶ μαζὺ μὲ τὴ γλώσσα, ταυτόχρονα, ἀποχτήσαμε «λογοτεχνία», ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, κριτικὴ, χρονογράφημα. Ὅποια κι' ἂν εἶναι σήμερα ἡ γλωσσικὴ μας ἐξέλιξη—ἡ καλύτερα ἡ γλωσσικὴ μας «κατάσταση»,— εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴν ἀναγνωρίσουμε πὼς ὁ Ψυχάρης, μὲ τὸ «Ταξίδι» του πρὸ παντός, μᾶς ἔδωσε ἕνα βασικὸ «μέτρο», ἕνα «πρότυπο»—τὸ πρῶτο πρότυπο τῆς νεοελληνικῆς, τῆς οὐσιαστικῆς λογοτεχνικῆς δημοτικῆς.

Ὅσοι ἔχουν ἐνδοιασμοὺς, ἄς ξαναδιαβάσουν τὸ «Ταξίδι», ξεχνώντας γιὰ μιὰ στιγμή πὼς τὸ γράψε ὁ Ψυχάρης. Ἐδῶ κι' ἐκεῖ, θὰ τοὺς σταματήσουν καὶ θὰ τοὺς ἐνοχλήσουν ὑπερβολές, ἀδυναμίες, ἀτυχίες, ἀστοχίες, ὄρια ἀξεπέραστα κι' ἀπὸ τὴ φύση του κι' ἀπὸ τὰ χρόνια ἐκεῖνα. (Ὅμως, καὶ σὲ τίνος κείμενα, ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς ὡς τοὺς καλύτερους σημερινοὺς λογοτέχνες μας, δὲν ὑπάρχουν τέτοιου εἶδους ἐνοχλήματα;) Μὰ τελικά, θὰ τοὺς σταθεῖ ἀδύνατο νὰ μὴν αἰσθανθοῦν καὶ νὰ μὴν παραδεχτοῦν πὼς οἱ σελίδες τοῦ

Ψυχάρης

Ο ΨΥΧΑΡΗΣ

ὅταν ἔγραφε τὸ «Ταξίδι μου» (1886).
[Ξυλογραφία τῆς ἐποχῆς.]

«Ταξιδίου»—καθὼς βέβαια καὶ πολλὲς κατοπινές τοῦ Ψυχάρη — βρίσκονται πολὺ πῖο σιμὰ στὸν πεζὸ λόγο τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Μακρυγιάννη, καθὼς καὶ στὴ φυσικὴ, τὴν ἀπλὴ, τὴν ξάστερη, τὴν κουβεντιαστή, τὴν ἐπιγραμματικὴ λαλιὰ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, παρὰ ὅσο βρίσκονται σήμερα τὰ δικά μας περίτεχνα καὶ συχνὰ προχειρότεχνα γραψίματα. Ἄν ὑποθέσουμε πὼς στὴν πλατεία τῆς Λαμίας π. χ. μπροστὰ σὲ χιλιάδες κόσμου κάθε λογιῆς διαβαστεῖ μεγαλόφωνα ἕνα κεφάλαιο ἀπὸ τὸ «Ταξίδι» (Οἱ «Ἀρχαῖοι») κ' ὕστερα μερικὲς ἀπὸ τὶς σελίδες ποῦ γράφουμε ἐμεῖς σήμερα, μπορούμε νὰ-

μαστε βέβαιοι πώς ο Ψυχάρης θα συναρπάσει το άκροατήριο, ενώ έμεις θα το αποκοιμηθούμε. Μεγεθύνοντας λοιπόν τὰ μοιραία έλαττώματα του Ψυχάρη και βλέποντας σ' αυτόν ένα Δόγμα μοναχά και τίποτε άλλο καταντάμε στην τραγική πλάνη να πιστεύουμε πώς ο Ψυχάρης στάθηκε για την Έλλάδα ένας Ξένος, πώς δέν τον χρειαζόμαστε πιά, πώς μπορεί κι άλλος να μάς έχει βλάψει.

Αν όμως ξεκαθαρίσουμε τὰ κείμενά του από τ' άγκάθια και τὰ γλωσσικά κι' έκφραστικά ζιζάνια που μοιραία ξεφύτρωσαν εκεί, —δέν είναι δά και τόσα πολλά!—θα καταλάβουμε ξαφνικά πώς ο Ψυχάρης βρίσκεται πολύ πιο κοντά μας από όσο νομίζαμε. Ο καιρός των θεωρητικών συζητήσεων για τον τάδε και τον δείνα τύπο που χρησιμοποίησε ο Ψυχάρης, πέρασε, άφου τέτοιες συζητήσεις δέν γίνονται στίς ημέρες μας, μολονότι πολλά σύγχρονα πεζογραφικά κείμενα παρουσιάζουν περίφημες άφοομές. Χρέος μας είναι τώρα να πλησιάσουμε ξανά τον Ψυχάρη με άμερόληπτη και «καθαρή» άκοή, και να τον ξαναδιαβάσουμε, όπως θα διαβάσαμε τις σελίδες ενός νέου λογοτέχνη.

Είναι ανάγκη **ΑΠΑΡΤΗΣ** να πραγματοποιηθεί ένα τέτοιο «πλησίασμα», έστω κι' αν τό έπιχείρημα τουτο κινδυνεύει να μοιάσει με ιερόσυλο πείραμα. Πρέπει να ξαναδιαβάσουμε, ή μάλλον, να ξανακούσουμε τον Ψυχάρη. Γιατί ο Ψυχάρης, σά λογοτέχνης, δέν έκφράζεται μυστικά και χαμηλόφωνα. Μιλά βροντερά, στρογγυλά και σταράτα. Ζωντανεύει τή σκέψη του και τό αίσθημά του, άδρά, άμεσα, καρφωτά. Περπατά με ίσια, σταθερά, μεγάλα βήματα πεζοπόρου. Αν μάς έμποδίζει ή γραμματική τής φθογγολογίας του, αν ένοχλούν τὰ μάτια μας κάπου κάπου τό «άφτός» και τό «έφτός», άς παρακαλέσουμε κάποιον που ξέρει να δι-

αβάζει, να μάς πει μερικές σελίδες από χαρακτηριστικά του κείμενα. Τότε θα καταλάβουμε πόσο άδικο είχαμε να θεωρούμε τον Ψυχάρη σαν ένα άποτυχημένο λογοτέχνη, ξένο κι' άσυμβίβαστο με τό σημερινό γλωσσικό και λογοτεχνικό μας αίσθημα. Προτείναμε τό λογοτεχνικό «άκουσμα» του Ψυχάρη, γιατί δέ θα λησμονήσουμε ποτέ τί άποκαλυπτική έντύπωση προξένησαν μερικές σελίδες από τό «Ταξίδι» που τις διάβασε ή κ. Χαλκούση έδω και λίγα χρόνια—τρία ή

τέσσερα, νομίζουμε—άπό τή σκηνή του Έθνικού Θεάτρου, σε μιá ποιητική άπογευματινή. Όσοι παρευρεθήκαμε, άβίαστα αίσθανθήκαμε πώς άκούσαμε έναν κλασσικό πιά, έναν μεγάλο νεοέλληνα πεζογράφο.

III. Μπορεί ο Ψυχάρης, να μη στάθηκε λογοτέχνης δημιουργός, με τή σημασία του μυθιστοριογράφου, του ποιητή, του διηγηματογράφου, του θεατρικού, όπως ήταν π.χ. ο Καρκαβίτσας, ο Παλαμάς, ο Θεοτόκης, μολονότι τό μυθιστόρημά του «Τ' όνειρο του Γιαννίρη» (τό «μυθιστόρημα τής έλληνικής ψυχής», όπως τό χαρακτήρισε ο Παλαμάς) δέν είναι δυνατό να μην πάρει μιá θέση στην Ιστορία τής νεοελληνικής μυθιστοριογραφίας. Όμως, ο έντεχνος πεζός λό-

γος, ή πρόζα, δέν έφευρέθηκε μαζί με τό μυθιστόρημα ή τό διήγημα. Και «λογοτεχνική πρόζα», θα πει κατ' αρχήν, «προσωπικότητα». Ποιος θ' άρνηθει τώρα, τήν τεράστια προσωπικότητα του Ψυχάρη, έκδηλη στα πάντα τής ζωής του και του έργου του; Έτσι, αν ο Ψυχάρης δέ μάς έδωσε πρώτης ποιότητας μυθιστόρημα ή διήγημα, μάς χάρισε όμως πρόζα, από τή γνησιώτερη που έχει ή φιλολογία μας. Στάθηκε, από τήν κορφή ως τὰ νύχια, λογοτέχνης, και μάλιστα για τήν ανώριμη Έλλάδα, μέγας. Μπορεί να μην έπηρέασε τους νεώτερους σά δημιουργός λογοτεχνικού είδους καθορι-

ΨΥΧΑΡΗΣ

σμένου, ἀποκατάστησε δμως τὴ γνήσια παράδοση τοῦ πεζοῦ δημοτικοῦ λόγου σὲ μιὰ βάση εὐρωπαϊκὴ, κι' ἐξάσκησε εὐεργετικὴ ἐπίδραση σὲ πολλοὺς κατοπινούς του. Ἀπὸ τὴν πρόζα τοῦ Ψυχάρη, τὴν ἀπλὴ, τὴ μεστή, τὴν ζουμερὴ, τὴν ἀμεση καὶ τὴν ἀκριβολογημένη, βγαίνει καὶ συνεχίζεται μιὰ γραμμὴ, ποὺ τὴν ἀκολούθησαν ὁ Δραγούμης, ὁ Γληνός, ὁ Βάρναλης—στὶς καλύτερες πεζέες του σελίδες—κι' ἀπὸ τοὺς συγχρόνους μας, ὁ Γιώργος Θεοτοκάς. Ἡ πεζογραφικὴ σημασία τοῦ Ψυχάρη, φαντάζει ἀκόμη πιὸ τρανὴ στὰ χρόνια τοῦτα, ποὺ βασιλεύει ἡ προχειρολογία, ἡ μεταφυσικὴ ἀοριστία, ὁ Γερμανικὸς βερμπαλισμὸς καὶ ποὺ τὸ πιὸ δύσκολο ἐκφραστικὸ καὶ γλωσσικὸ πρόβλημα, λύνεται μὲ τὴν αὐθαίρετὴ ἐπέμβαση τοῦ ἀπὸ μηχανῆς δαίμονα τῆς δημοσιογραφίας.

Θυμάμαι τώρα τοῦτο: Ἐκεῖ γύρω στὰ 1933, μιὰ ομάδα νέων εἶχαμε ἐπισκεφεῖ

τὸν Παλαμᾶ στὸ σπίτι του, τῆς ὁδοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἀπὸ τὰ 1927 κι' ἔπειτα, ὁ Παλαμᾶς ἦταν βαθύτατα πικραμένος καὶ δίκαια θυμωμένος μὲ τὸν Ψυχάρη, ἐξ αἰτίας τῶν ἀχαρακτήριστων λιβέλλων ποὺ τοῦ εἶχε ἐξακοντίσει ἀπὸ τὸ Παρίσι, ἀπὸ φόβο μήπως τιμηθεῖ μὲ τὸ βραβεῖο Νόμπελ. Κάποιος ἀπὸ τοὺς νέους, γιὰ νὰ φανεῖ, ἴσως, εὐχάριστος, στὸν Παλαμᾶ, μίλησε γιὰ τὸν Ψυχάρη μὲ κάποια περιφρόνηση. Τότε, ὁ Ποιητῆς, ποὺ ποτὲ δὲν ἀνέχτηκε καμιὰ, κανενὸς εἴδους σκαϊότητα πρὸς τὸ Πνεῦμα, ἀνασηκώθηκε στὴν πολυθρόνα του καὶ τεντώνοντας νευρικὰ πρὸς ἐμᾶς τὰ χέρια του, φώναξε μὲ τὴ βαθεῖά του, παλλόμενη φωνή: «Ὁ Ψυχάρης! Ὁ Ψυχάρης! Ὅλα μποροῦμε νὰ τοῦ τὰ συγχωρήσουμε, ΓΙΑΤΙ ΗΞΕΡΕ ΝΑ ΓΡΑΦΕΙ!»

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΑΡΑΝΤΩΝΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ

Χαίρουμαι νὰ βλέπω ἑλληνικὸ στρατό! Εἶδα στὴν Ἀθήνα ἀξιωματικούς καὶ στρατιῶτες. Στὴν Ἀθήνα, ὅλος ὁ κόσμος δὲν τοὺς ἀγαπᾷ· λένε πὼς κάνουνε τὸν περήφανο, τὸ φαντασμένο, πὼς καμαρώνουνε. πὼς ἔχουνε καὶ κάποιο ὕφος, αἱ! πὼς ἔχουνε δὲ καὶ κάμποσο τουπέ. Ἐμένα μοῦ ἀρέσουνε. Θέλω τὸ στρατιώτη μὲ περηφάνεια· θέλω νᾶχη τὸ φιλότιμό του. Τί θαρρεῖτε; Θὰ εἶμαι ὠραῖο παλληκάρι; Θὰ εἶμαι ὠραῖο παλληκάρι, θὰ φορῶ λαμπρὴ στολή, θὰ γυαλίζουνε τὰ κουμπιά μου, θὰ σέρνω σπαθὶ καὶ δὲ θᾶχω λίγο ὕφος καὶ λίγη περηφάνεια; Μήπως μ' ἔχετε γιὰ δάσκαλο, ποὺ δὲ σηκώνει μύτη μέσα ἀπὸ τὰ βιβλία; Τέτοιος δὲν εἶμαι! Θέλω μάλιστα νὰ μὲ καμαρώνουνε. Τί σᾶς πειράζει νὰ βαστῶ ἴσια τὸ κεφάλι μου; Στὸν πόλεμο νὰ μὲ διῆτε! Ξαίρω καὶ κεῖ ἴσια νὰ τὸ βαστῶ. Καὶ κεῖ περήφανος εἶμαι· μπροστὰ στὸν Τούρκο δὲ φέβγω. Μὴ μὲ βλέπετε ποὺ κοιτάζω τίς δμορφες γυναῖκες καὶ τίς δμορφες κοπέλλες, μὴ βλέπετε ποὺ τὸ μάτι μου νίκη γυρέβει. Ἡ νίκη σ' ὅλα μοῦ ἀρέσει· φτάνει νὰ εἶναι πόλεμος, καὶ τότες, σὰν ποὺ τὸ συνηθίζω τώρα μὲ τὰ κορίτσια, παίρνω κάστρο καὶ πόλη κυριέβω!

Στὴν Ἑλλάδα δὲν εἶναι ἀνεξάρτητο γιὰ τὴν ὥρα μήτε ὅλο τὸ ἑλληνικὸ χῶμα· χρειάζονται ἀκόμη νησιά κι' ἐπαρχίες, γιὰ νὰ γίνῃ σωστὸ βασίλειο. Γιὰ τοῦτο κι' ὁ νοῦς δὲν πῆρε τὴν ὁρμὴ του. Εἶναι σὰν τὸ πουλάκι ποὺ τρέμει ν' ἀφήσῃ τὴ φωλιά του. Ἄμα μεγαλώσουνε τὰ φτερά του, ἀνοιχτὰ θὰ πάρῃ τὸ δρόμο καὶ δὲ θὰ μπορῆ νὰ πιστέψῃ κατόπι πὼς ἕναν καιρὸ γύρεβε ξένα φτερά γιὰ νὰ πετάξῃ. Ἐνα ἔθνος φαίνεται ἔθνος καὶ δείχνει πὼς ξαίρει πρόοδο καὶ πολιτισμὸ, μονάχα σὰν κάμη γλώσσα δική του καὶ καταλάβῃ τί ἀξίζει ἡ ἐθνικὴ, ἡ δημοτικὴ του γλώσσα. Ὁ στρατὸς εἶναι ποὺ θὰ τὰ σιάξῃ ὅλα. Ποιὸς πολεμοῦμε; Τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς δασκάλους· ὁ στρατὸς θὰ διώξῃ τοὺς Τούρκους κι' ὅταν τοὺς διώξῃ καὶ μεγαλώσῃ τὸ βασίλειο, θὰ μεγαλώσουνε οἱ ιδέες κι' ὁ νοῦς θὰ ὑψωθῇ. Ἐνας λαὸς ποὺ περηφανέβεται μὲ τὴ δόξα του, δὲν μπορεῖ νὰ ντραπῆ πιά καὶ γιὰ τὴ γλώσσα του. Τότες κ' οἱ δασκάλοι θ' ἀλλάξουνε σύστημα. Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα εἶναι ζήτημα πολιτικό· ὅτι πολεμῶ νὰ κάμῃ ὁ στρατὸς γιὰ τὰ φυσικὰ σύνορα, θέλει ἡ γλώσσα νὰ τὸ κάμῃ γιὰ τὰ σύνορα τὰ νοερά· πρέπει καὶ τὰ δύο τους νὰ πάνε πολὺ πιὸ μακριά, νὰ πιάσουνε πῶτερο τόπο. Μαζὶ θὰ προ-